

Prepozíciókkal foglalkozó francia szakirodalmi tendenciák és igazolásuk magyar fordítási korpuszokban

Bevezetés

Kutatási témám a francia névszói bővítményű prepozíciós igevonzatok és magyar megfelelőinek összehasonlítása szépirodalmi korpuszok alapján. Ebben a cikkben közelebbről a francia dativus és a magyar részes eset összehasonlítására szeretnék vállalkozni.

Kiinduló nyelvészeti háttérnek tekintem a következő két művet:

Riegel, Martin – Pellet, Jean-Christophe – Rioul, René (2009): *Grammaire méthodique du français*

Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális Magyar Nyelvtan, 1. Mondattan (1995), 3. Morfológia (2005), 4. A szótár szerkezete (2008)

A korpuszok, amelyeket feldolgoztam:

André Gide (1919): *La symphonie pastorale*

André Gide (1970): Pásztorének. (Gyergyai Albert ford.)

Kosztolányi Dezső (é. n.): *Esti Kornél*

Képès, Sophie, traduit par (2009): Kornél Esti de Kosztolányi Dezső

Két francia nyelvészeti cikket hívok segítségül, és ezek elméletét próbálom igazolni a korpuszokból gyűjtött példák alapján:

Goyens – Lamiroy – Melis (2003): Déplacement et repositionnement de la préposition à en français.

Tayalati – Van Peteghem (2009): Pour un traitement unitaire de l'assignation du datif en français.

1 Adjunktus, BGE Külkereskedelmi Kar Nemzetközi gazdálkodás Szaknyelvi Intézeti Tanszék Neolatin Tanszéki Osztály Francia Szakcsoport; e-mail-cím: Szigetvary.Nora@uni-bge.hu.

Célom nem az, hogy a két cikket ismertessem, hanem az, hogy a cikkben ismertetett elméletek segítségével új megvilágításba helyezzem a francia dativus és a magyar részeshatározó különbségét.

Egy-két fogalmat szeretnék tisztázni, mielőtt hozzákezdenék az összehasonlításához.

Külső igei argumentumnak tekintem az alanyt, belső argumentumnak a tárgyat és az egyéb vonzatokat, amelyek meghatározzák egy ige jelentését. Thematikus szerepeknek tekintem azt a fogalmi szerepet, amely az argumentumok grammatikai tulajdonságait, a mondatban betöltött szerepét befolyásolja. Thematikus szerepek lehetnek például:

- aktív szereplő, cselekvő | az alany ágens
- pszichikai folyamat átélője | experiens / átélő
- passzív résztvevő | téma
- változás elszenvedője | patiens / elszenvedő
- természeti erő
- instrumentum / eszköz

A thematikus szerepek a szintaxis és a szemantika határán állnak, és az eseményben való aktív részvételük alapján hierarchiás rendszert alkotnak, amely rendszer csúcspontján az elképzelhető legaktívabb, alján meg a legpasszívabb szerep áll. Ugyanannak az igenek az elképzelt alanyai különböző thematikus szerepet is betölthetnek. Ezekkel részletesebben többek között Csirmaz Anikó foglalkozott.

Miben hozhatnak újat a francia szakirodalmak?

1. Az első cikk alapján formai oldalról az *à* prepozíció, mint a dativus (résztes eset) elsődleges francia kifejezője felől közelítem meg a kérdést.
2. A második cikk alapján funkcionális oldalról, mint az ige + prepozíció egysége által betöltött dativus (résztes eset) szerepe oldaláról fogok a problémához közelebb kerülni.

Az à prepozíció használatának spektruma igen széles, ez a prepozíció csak első látásra egységes

Például a következő kifejezésekben:

Se méler à qc – részt vesz vmiben 59-395 G

Reprocher à qn – vkinek a szemére hány 27-369 G

Nem új a gondolat, hogy a fenti két kifejezés pronominalizáció alapján szétválasztható:

Az első *y*-vel, a második *lui* (*leur*)-rel helyettesíthető.

Je me mêle à ce projet. Részlet veszek ebben a projektben. → *Je m'y mêle. Részlet veszek benne.*

Je reproche à Julie de ne pas arriver à temps. Julie szemére hányom, hogy nem érkezik időben. → *Je lui reproche de ne pas arriver à temps. Szemére hányom, hogy nem érkezik időben.*

Magától értetődne, akkor, hogy minden olyan szerkezet, amelyet *lui* (*leur*)-rel lehet helyettesíteni, dativusnak tekinthető, és a magyar részes esetnek felelne meg. Hogy ennek utánajárhassunk, nézzük meg egy kicsit az *à* prepozíció használatát.

Az à terjedése diakron szempontból

Az első cikk azt vezeti végig a latin nyelvtől kezdve, hogy hogyan alakul ki, majd terjed az *à* prepozíció használata. Én csak néhány lépést emelek ki.

Mozgásigék, például:

se rendre à qc – elmegy ...-ba 5-349 G

Mozgásigék elvont jelentéssel, például:

soumettre (alávet vminek, vkinek) → se soumettre à qn – engedelmeskedik vkinek 11-354 G

s'unir – egyesül vkivel 66-77 K

Transzfer igék, például:

donner à qn – ad vkinek 60-69 K

Ezek azok az igék, amelyekben van egy adó fél, egy fogadó fél és egy átadott dolog, amely lehet fizikai, de elvont is, például információ, ez utóbbi esetben beszélünk:

kommunikációs igékről, például:

parler à qn – szól vkinek 13-356 G

részesülés jelentésű igékről, például:

offrir à qn – vkinek szán 20-363 G

Az ilyen jelentésű igék lehetnek fizikaiak, de elvontak is.

Hogyan jönnek létre ezek a jelentésváltozások? A helyviszony kiterjesztése absztrakcióval történik. Ez a jelenség más nyelvekben is megfigyelhető, például a következő irányban: hely → → → idő → → → ok.

Az *à* prepozíció jelentésének összefoglalása szinkron szempontból

I. helyviszony

- *Peser à qc – nehezedik vmire 27-368 G*

II. időviszony

- *Faire remonter à qn – vkiig visszavezet**

III. mód, eszköz, karakter (Comment? Kérdésre válaszoló bővítmények)

- *Se sentir à bout – torkig van 11/354*

IV. nem helyviszony, de *y*-vel pronominalizálódik

- *Réfléchir à qc – gondolkodik vmin 21-364 G*

V. nem helyviszony, és *lui/leur*-rel pronominalizálódik

- *Confier à qn – rábíz vkire 8-351 G*

VI. birtokviszony

- *À Paul – Pálé*

Ha meg akarjuk ragadni azt a közös elemet, ami ma összeköti az *à* prepozícióval álló szerkezeteket, talán így tudnánk megfogalmazni:

Az esemény az *à* prepozícióval bevezetett szerkezet által jelölt referencia felé irányul...

Azonban vannak kivételek, például:

- *Ressembler à qn – hasonlít vkihez 46-55 K*

A latinból örökölt szerepekből nem levezethetők azonban a következők, bár ezeket a szerkezeteket szintén *lui/leur*-rel lehet helyettesíteni, ami alapján azt várnánk, hogy dativusról, és magyarul részes határozóról van szó:

1. Az úgynevezett ellentétes irányultságú igék: a bővítmény az esemény eredetét jelzi, például a következő igék esetén:

- *répugner à qn – irtózik vkitől 31-371 G*
- *tenir la tête à qn – vki ellen szegül 9-12 K*

2. A műveltető igék esetén:

- *faire toucher à qn – kitapintatja vkivel 17-359 G*

Ezeknek a kifejezéseknek a magyar fordításában világosan látszik, hogy szó sincs részeshatározóról, de még csak egységes szerepről sem.

Megoldás

Ezeket a kivételeket a jelentés oldaláról megközelítve nem tudjuk megmagyarázni, csak strukturális okokkal:
Az *à* prepozícióval jelölt bővítmény az esemény fókuszpozícióban lévő nem alanyi szereplője.

Mi a „dativus” jelentése?

A széles körben elfogadott magyarázat szerint a dativus az ige 2. belső argumentuma. A segítségül hívott második cikk viszont a következő hipotézist állítja fel: dativusról csak akkor beszélhetünk, ha a kérdéses bővítmény magasabb hierarchiájú tematikus szerepet tölt be, mint az ige első számú belső argumentuma, vagyis a tárgy. Feltételezhető tehát, hogy a dativus strukturális eset, és nem az ige jelentéséből következik.

Kétargumentumú igék

Ezeknek az igéknek (szerkezetnek) az esetében tipikus dativusszal van dolgunk, ezeknek az igéknek az alanya (külső argumentum) valódi ágens szerepű, első belső argumentumuk a tárgy, téma szerepű, második belső argumentumuk az esemény címzettje, ennek szerepe valóban aktívabb, mint a téma szerepű tárgyé.

- *Vendre à qn – elad vkinek 10-13 K*
- *Souffler à qn – súg vkinek 91-107 K*
- *Demander à qn – megkérdez vkitől 45-53 K*

A magyar jelentések egy része megerősíti ezt, viszont a „demander” típusú szerkezetek az információ eredetét jelzik, és nem a címzettjét.

Ellentétes példa?

- *Le conférencier allait à sa table,...* 169-198 K → → *Le conférencier y allait.*
- *A fölölvásó az asztalhoz lépett...* → → *Odalépett.*
- *Elle se laissa crouler à terre.* 10-353 G → → *Elle s’y laissa crouler.*
- *Földre rogyott.* → → *Lerogyott.*

A fenti prepozíciós szerkezet tematikus szerepe (hely) nem magasabb hierarchiájú, mint a tárgyé (téma).

Másik példa

- *Pierre a servi une bière à Paul. → → Pierre a servi Paul.*
- *Péter sört szolgált fel Pálnak. Péter kiszolgálta Pált.*

Bizonyos 3 argumentumú igéknek van olyan szintaktikai reprezentációja, amelyben a tárgy nem jelenik meg, ilyenkor az első belső argumentum, a címzett tematikus szerepet betöltő bővítmény kerül a tárgy pozícióba. A magyar nyelvben ez hasonlóan működik.

Dativus tárgy nélkül

Az alábbi szerkezetek esetében az accusativusnak megfelelő elemnek nincs ellenőrzése (vagy csak kevésbé) az esemény felett:

apparaître à qn – világossá válik vki előtt 44-383 G

ressembler à qc – hasonlít vmihez 46-55 K

survivre à qn – túlél vkit 11-14 K

arriver à qn – megtörténik vkivel 66-76 K

échapper à qc – nem vkire járul 15-35 K

A fenti példák esetében az *à* prepozícióval kifejezett szerkezet a második belső argumentum a hierarchiában, mert ergatív igékről van szó, amelyek felszíni alanya úgy viselkedik, mint egy belső tárgy, tematikus szerepe téma és nem ágens. A dativus tematikus szerepe magasabb hierarchiájú tehát. Ezért fordulhat elő, hogy az igének tárgya nincs, de dativusa igen.

Elidegeníthetetlen tulajdon

- *Lui couper les cheveux – levágja vkinek a haját 12-369 G*

A fenti példában és az ehhez hasonló szerkezetekben a bővítmény tulajdonképpen a főnévhez tartozik, a tulajdonos szerepe magasabb hierarchiájú, mint a tárgyé. Ez csak akkor lehetséges, ha van tárgy, különben a szerkezet értelmetlenné válik. Az ilyen fajta szerkezeteket a magyar birtokviszonnal fejezi ki!

A kedvezményezett szerepe

- *Je lui ai réparé la voiture.* – Megjavítottam a kocsiját.
- *Je lui ai cassé le vase.* – Eltörtem a vázáját.

A fenti mondatok francia dativus megfelelőjének nyoma sincs a magyarban, aminek az a magyarázata, hogy a kedvezményezett itt nem argumentuma az igének.

Episztemikus (hitre, ismeretre vonatkozó) dativus

Az alábbi mondatban redukált mondat szerkezettel állunk szemben: a mellékmondat alanya felkerül a főmondatba:

- *Je lui croyais plus de talent.* ← ← *Je croyais qu'il avait plus de talent.*
- *Azt hittem, több tehetsége van.*

A legmagasabb szemantikai szerep ezúttal is a dativusé.

A magyar megfelelő összetett mondatdal fejezi ki, az ilyen típusú dativus idegenül hangzik a magyarban.

Árva prepozíciós szerkezet

- *Jean lui court après.* – J. utánafut.

A fenti jelenség intranszitiv igék esetében következik be, ilyenkor a prepozíció határozószóként viselkedik, együttesük vonzata a dativus. A magyar nyelv is ismer hasonló jelenséget, ilyenkor az igekötő vonzata a részes eset:

- *Fut Juliska után* → → *Utánafut Juliskának.*

Műveltetés

Az alábbi szerkezetekben a dativusban álló szerkezet külső argumentum (az ige alanya)!

- *Paul a fait dire la vérité à Marie.*
- *Paul lui a fait dire la vérité.*

Az ilyen típusú szerkezeteknél megfigyelhető a magyar megfelelők sokszínűsége:

- *1. faire comprendre à qn* – *megmagyaráz vkinek* 48-386 G (Itt részes viszony szerepel a magyar fordításban, de kommunikációs igével, amely mindkét nyelvben részes esettel jár.)

- 2. *faire toucher à qn* – kitapintatja vkivel 17-359 G (Itt igazi műveltetésről van szó, nincs is részes viszony magyarul.)
- 3. *laisser connaître à qn* – hall vkitől 57-393 G
- 4. *faire remarquer à qn* – hangsúlyoz vki előtt 24-367 G
- 5. *faire encourir à qn* – vmi miatt ér vkit vmi 18-361 G

A magyar esetrag

Annak ellenére, hogy a magyar nyelv hajlamos a térszemléletre, és térvizonyokkal (például helyhatározó raggal) szívesen fejez ki elvontabb jelentéseket, a részes esetnek a magyar nyelvben megvan a saját kifejezése: a *-nak/-nek* esetrag. Ennek a ragnak az eredeti jelentése is helyviszony volt, nézzük a jelentésfejlődés lépéseit, amelyeket Tolcsvai Nagy Gábor elemez, és amelyek hasonlóak az *à* prepozíció jelentésfejlődéséhez:

1. fizikai érintkezés: *fálnak megy*
2. nincs érintkezés csak irány: *tourner à la débauche* – züllésnek indul 88-104 K
3. irány és juttatás: *apporter à qn* – hoz vkinek 9-12 K
4. juttatás: *vendre à qn* – elad vkinek 10-13 K
5. birtoklás: *Il est donné à qn (de+inf)* – alkalma nyílik vkinek (arra, hogy) 24-366 G

Én még kiegészíteném a sort azzal a fajta részesüléssel, amikor juttatást nem, csak részesülést fejezünk ki, ilyenkor az igének nincs tárgya:

6. részesülés: *peiner à qn* – fáj vkinek 19-361

Egy prepozíció – sokféle magyar megfelelő?

Akkor miért találkozhatunk ennyiféle magyar megfelelővel, mint például az alábbi szerkezetekben?

- *Se soumettre à qn* – engedelmeskedik vkinek
- *Echapper à qc* – kibújik vmi alól 63-399 G
- *Présenter à qn* – vki elé tesz 13-16 K
- *Apparaître à qn* – világossá válik vki előtt 44-383 G
- *Il leur arrive* – vmi történik közöttük 5-7 K
- *S'arracher à qc* – elszakad vmi mellől 31-37 K

- *Connaître à qn – látja az arcán* 68-402 G
- *Arriver à qn – megtörténik vkivel* 66-76 K
- *Survivre à qn – túlél vkit* 11-14 K
- *Confier à qn – rábíz vkire* 8-351 G

Feltételezésünk szerint ezek nem részes viszonyt fejeznek ki a magyar nyelvben.

A francia dativusszal kifejezett szerkezeteknek ellenőrzése van az esemény felett, ellentétben a tárggyal, amelynek a helyén álló bővítmény kevésbé vagy egyáltalán nem gyakorol ellenőrzést az esemény felett. Ezekben a szerkezetekben ezért találkozhatunk franciául dativusszal. A magyar megfelelők viszont különböző jelentéseket fednek, legnagyobb részük valamilyen helyviszonyt fejez ki, de egyik sem részeshatározót.

Konklúzió

Az *à* prepozíció oldaláról közelítve:

Elsősorban strukturális okok magyarázzák a dativus használatát, fókusz (központi) pozícióban lévő nem alanyi mondatrészt vezet be.

A dativus jelentéséből kiindulva:

A dativus mint strukturális eset fogható fel: az általa kifejezett thematikus szerep magasabb hierarchiájú mint a tárgy, ha nincs tárgy, akkor mint az alany.

A magyar megfelelőseket tekintve: néhány elszigetelt példa és a genitivus kivételével (aminek egybeesése a dativusszal történeti örökség) a magyar részes eset (dativusi esetrag) egy bizonyos szerephez köthető, a többi példában nem részes esettel van dolgunk.

A magyar részes eset ragja (és a részeshatározó, amelynek ez az esetrag a kifejezője) használati köre gyakorlatilag azokra az igecsoportokra terjed ki, amelyeken a -nak/-nek rag jelentésbővülését végigvettük:

Fizikai érintkezés

Irány

(Ezekben az igecsoportokban ma már nem termékeny)

Irány és juttatás

Juttatás (fizikai és elvont)

Birtoklás

Részesülés

Tehát, ha összehasonlítjuk a francia példákkal, akkor a magyar -nak/-nek rag használati köre jelentésbővüléssel megmagyarázható.

A francia dativus, melyet úgy határoztunk meg, hogy az *à* prepozícióval bevezetett szerkezet, amely *lui/leur*-rel nominalizálható, ennél sokkal kiterjedtebb, azaz a francia olyan esetekben is dativusos szerkezetet használ, amikor a magyar nem. De minden esetben igazolni tudjuk, hogy ezeknél a francia igéknél a dativusos szerkezet bővítményének magasab thematikus szerep jut, mint a tárgynak (ha van tárgy az igének), vagy mint az alannak (ha nincs tárgy az igének).

A magyar részes esetrag használati köre pedig csak a juttatás, részesülés jelentésre terjed ki, legalábbis ebben a jelentéskörben termékeny.

Ezek azok a csoportok, amelyeket a francia szakirodalom lexikai dativusként (illetve kiterjesztett dativusként) tart számon. A többi csoport, mint például az elidegeníthetetlen tulajdon, a műveltetés, illetve számos tárgy nélküli dativusos szerkezet nem fér bele a lexikai dativusok csoportjába, és magyar fordításuk sem részes eset, viszont ezeknél a dativusszal álló bővítmény szerepe aktívabb, mint a tárgyé (vagy az alanyé, ha nincs tárgy).

Irodalomjegyzék

Korpuszok

André Gide (1919): *La symphonie pastorale*. Editions Gallimard, Collection: Nouvelle Revue Française, disponible à l'adresse suivant:

http://www.ebooksgratuits.com/html/gide_symphonie_pastorale.html, consulté le 8 mars 2016.

André Gide (1970): Pásztorének. (Gyergyai Albert ford.) In *Négy kisregény*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Kosztolányi Dezső (é. n.): *Esti Kornél*. A Délvidéki és Főiskolai Hallgatók Egyesületének Kiadása.

Képès, Sophie, traduit par (2009): *Kornél Esti de Kosztolányi Dezső*, Éditions Cambourakis.

Források

Csirmaz A. (2008): Igei argumentumszerkezet. In Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Goyens, M. – Lamiroy, B. – Melis, L. (2002): Déplacement et repositionnement de la préposition à en français. *Linguisticae Investigationes*, 25(2): 275–311.
- Riegel, M. – Pellet, J.-Ch. – Rioul, R. (2009): *Grammaire méthodique du français*. Universitaire de France.
- Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*, 1. Mondattan (1995), 3. Morfológia (2005), 4. A szótár szerkezete (2008). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. (2013): *Grammatikai elemek jelentése. I: Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tayalati, F. – Van Peteghem, M. (2009): Pour un traitement unitaire de l'assignation du datif en français. *Linguisticae Investigationes*, 32: 99–124.